

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

МАТУСЯК ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА

УДК 883.09

**ТВОРИ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ З ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.
ПОШУКИ МОРАЛЬНОГО ІДЕАЛУ**

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ — 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Кам'янець-Подільському державному педагогічному університеті,
Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Погребенник Федір Петрович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор, академік АПН України

Хропко Петро Панасович,

Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри української літератури,

кандидат філологічних наук,

Камінчук Ольга Анатоліївна,

Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка, НАН України, науковий
співробітник відділу давньої і класичної української літератури.

Провідна установа: Тернопільський державний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка, кафедра української літератури,
Міністерство освіти і науки України, м. Тернопіль.

Захист відбудеться “ 19 ” грудня 2000 р. о 16 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої
ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.
Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені
М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 18 ” листопада 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

В умовах ліквідації ідеологічного диктату, заборон дослідження творчості цілого ряду українських письменників або ж окремих їх творів, які не відповідали офіційним ідеологічним канонам, перед дослідниками відкривається широке поле можливостей опрацювання і глибокого осмислення літературного процесу в Україні в усій його повноті і розмаїтті.

Актуальність дисертаційного дослідження. Ім'я О.Кобилянської не вилучалось із програм навчальних курсів, не обминалося авторами праць з історії української літератури, її творчість була предметом ґрунтовних монографічних досліджень, наукових і публіцистичних статей О.Бабишкіна, М.Комишанченка, Ф.Погребенника, Н.Томашука, М.Лещенко, В.Вознюка та мемуарів Е.Панчука. Певна частина відгуків про письменницю вітчизняних та зарубіжних критиків — листи, статті, спогади, — які могли бути опубліковані в умовах ідеологічного тиску, вийшла збірником “Ольга Кобилянська в критиці та спогадах”. Твори Кобилянської витримали чимало перевидань, найповніше з них — п'ятитомне, що містить, крім белетристики письменниці, ще й значну частину її епістолярію, упорядкованого Ф.Погребенником. Побачили світ також і щоденники О.Кобилянської, що тривалий час були недоступні широкому дослідницькому загалу. Проте й тепер у вивченні творчої спадщини белетристики залишилось багато невисвітлених сторінок, зокрема питання місця і ролі теми інтелігенції в творчості Кобилянської, проблема її етичного ідеалу.

О.Кобилянська, літературний дебют якої припадає на кінець минулого століття, була оригінальною постаттю, “екзотичною квіткою”, як її називали деякі критики, на тлі традиційної і загальноновизнаної у другій половині XIX ст. реалістично-“народницької” літератури. Творчість белетристики відразу викликала широкий інтерес української і зарубіжної літературної громадськості, зокрема й критики, і згодом здобула собі визначне і заслужене місце в українській літературі. Щоправда, протягом тривалого часу літературної діяльності Кобилянської ставлення критики до її таланту і творчості було суперечливим через відчутний вплив на стиль письменниці німецько-румунського оточення та зарубіжної лектури, на якій вона виховувалась, нестандартність і сміливість авторського саморозкриття у її творах, а також через саму ідейно-естетичну позицію О.Кобилянської, що мала відверто загальнолюдський характер і була вільна від усякої партійності.

О.Кобилянська увійшла в українське письменство насамперед як виразниця прагнень і змагань інтелігенції, зокрема освіченого жіноцтва, і протягом усієї творчості письменниці чітко простежується її незмінний інтерес до цієї теми. Твори Кобилянської з життя інтелігенції певним чином позначилися і на тривалій дискусії, що точилася в українських культурних колах з приводу місця, ролі і завдань національної інтелігенції в суспільному процесі, знайшовши принципово

відмінні оцінки і відгуки з боку представників “народницької” та модерністської літературної критики. Послідовно проводячи у своїй творчості ідею домінуючої ролі освіченої верстви в загальному поступі нації на шляху суспільно-історичного розвитку, Кобилянська свідомо звертається до проблем свободи і обов’язку, особи і маси, вождя і нації, трактуючи їх з позицій притаманного їй романтичного ідеалізму, своєрідного соціально активного індивідуалізму, у світлі свого неповторно-філософського бачення життя, світу і людини у ньому.

У часи панування на підрадянській Україні колоніального режиму, коли на словах проголошувалась так звана “гегемонія” трудового народу, інтелігенції як суспільному прошарку не відводилась яка-небудь важлива роль в загальнолюдському, суспільному поступі, а цілком природне прагнення українських освічених верств зберегти свою національну самобутність, розвивати духовну культуру рідного народу розцінювалось як “ворожі прояви” буржуазного націоналізму, сепаратизму. Саме тому звернення до теми інтелігенції у творчості Ольги Кобилянської на сучасному етапі особливо актуальне. Крім того, порушення проблеми ідейних, національно-патріотичних шукань української інтелігенції в тісному поєднанні з питаннями морально-етичного спектру, з огляду на виховну функцію літератури, ще більше посилює важливість і необхідність таких досліджень.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації є складовою частиною наукової теми кафедри української літератури Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету — “Літературознавчий аналіз в аспекті естетичних категорій”. Взаємозв’язок етичного й естетичного, єдність добра і краси — одна з центральних проблем творчості О.Кобилянської, зокрема тих її творів, в яких розкриваються героїчні, сильні і благородні характери, де проблеми етики знаходять своє відображення в естетичній категорії величного.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи — дати нову інтерпретацію творів Ольги Кобилянської з життя української інтелігенції у світлі морально-етичних шукань письменниці, в зв’язку з її біографією та в контексті світоглядних і стильових виявів сучасної їй конкретно-історичної доби.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати літературно-критичні праці з питань життєтворчості О.Кобилянської;
- розкрити етапи формування національної самосвідомості письменниці;
- проаналізувати особливості творчої манери, індивідуального стилю О.Кобилянської, зокрема філософсько-етичні та естетичні засади і способи втілення у творчості белетристики її неоромантичного ідеалу;
- окреслити етичний ідеал Кобилянської і простежити його еволюцію в творах письменниці з життя української інтелігенції;

— дослідити співвідношення в інтелектуальній прозі О.Кобилянської морально-етичного аспекту з естетичним та національно-патріотичним;

— здійснити аналіз етапних, програмних творів письменниці ідеологічного характеру з погляду втілення в них етичного ідеалу авторки;

— з'ясувати роль автобіографічного фактора у творчому доробку белетристики;

— визначити місце інтелектуальної прози О.Кобилянської в історії українського і світового письменства.

Об'єкт дослідження — життєвий і творчий шлях О.Кобилянської, становлення її як української письменниці-модерністки, формування національної свідомості Кобилянської.

Предмет дослідження — інтелектуальна проза письменниці, еволюція етичного ідеалу у творах О.Кобилянської з життя української інтелігенції.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять історико-літературні та літературно-критичні праці І.Франка, Лесі Українки, О.Маковея, М.Євшана, М.Сріблянського, О.Грицяя, О.Бабишкіна, Н.Томашука, Ф.Погребенника, П.Хропка, О.Гнідан, Т.Гундорової та інших літературознавців.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано культурно-історичний, герменевтичний та порівняльно-історичний методи. Це дало можливість дослідити твори О.Кобилянської з життя української інтелігенції в контексті суспільно-політичного та духовного життя епохи, літературних уподобань та духовних ідеалів самої письменниці, у взаємозв'язку із загальноєвропейським культурно-історичним процесом, переосмислити інтелектуальну прозу О.Кобилянської і дати їй нову інтерпретацію у світлі морально-етичних пошуків письменниці.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вона є першим спеціальним дослідженням теми інтелігенції у творчості Ольги Кобилянської, у якому осмислено етичний ідеал письменниці, простежено його еволюцію, досліджено зв'язок загальнолюдських, гуманістичних мотивів з національно-патріотичними у творах О.Кобилянської з життя української інтелігенції.

У роботі приділяється увага питанням зв'язків письменниці з національно-патріотичними колами та формування її національної самосвідомості, які раніше підлягали замовчуванню. У дисертації вперше робиться спроба нового осмислення й ідейно-художнього аналізу високопатріотичної новели О.Кобилянської “Думи старика” і забороненого на терені радянської України роману “Апостол черні” у світлі етичного ідеалу письменниці та в контексті її творчої спадщини.

Теоретичне значення дисертації. Матеріали і висновки дослідження мають певне значення для подальшого вивчення питань творчої біографії О.Кобилянської, її індивідуального художнього стилю, сприяють повнішому охопленню ідейно-тематичного спектру та глибшому

дослідженню особливостей і засобів характеротворення у прозі О.Кобилянської і в українській белетристиці кінця XIX — початку XX ст. загалом.

Практичне значення результатів дослідження. Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані при написанні наукових праць, присвячених творчості буковинської письменниці, при створенні нових підручників і посібників з української літератури для студентів-філологів та учнів загальноосвітніх шкіл, а також у процесі викладання вузівських курсів історії української літератури, при проведенні спецкурсів, спецсемінірів чи факультативів, при написанні курсових і дипломних робіт.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження апробовано на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження” (Кам’янець-Подільський, 1997), Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави” (Хмельницький, 1997), Всеукраїнській науковій конференції “Ольга Кобилянська: погляд на життя і творчість з кінця XX ст.” (Чернівці, 1998), Всеукраїнській науковій конференції “Шевченко і Поділля” (Кам’янець-Подільський, 1999).

Основні положення дисертації відображені у 9 **публікаціях**.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (243 найменування). Загальний обсяг дисертації — 174 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність та новизна, визначаються мета і конкретні завдання дисертаційного дослідження, а також його теоретичне та практичне значення.

У **першому розділі** “Історія літературно-критичної думки про творчість О.Кобилянської в світлі проблем дослідження” зазначається, що самотутність художнього стилю Кобилянської, оригінальність тем і нетрадиційність образів, до яких вона зверталася, забезпечили творчості письменниці постійну увагу критики. Українська та зарубіжна критична думка про О.Кобилянську почала формуватися з появою перших друкованих творів письменниці та їх перекладів іншими мовами і розвивалась протягом цілого століття.

У розділі окреслюються основні етапи розвитку літературно-критичної думки про творчість О.Кобилянської, зокрема її інтелектуальну прозу, від перших критичних відгуків О.Маковея, Лесі Українки, І.Франка, А.Кримського, М.Грушевського і аж до появи перших ґрунтовних монографій і нарисів про життєтворчість письменниці О.Бабишкіна, М.Комишанченка, Ф.Погребенника, Н.Томашука, М.Лещенко, В.Вознюка.

Значна увага приділяється дослідженням зарубіжних критиків — Ф.Ржегоржа, П.Тодорова, Г.Адама, Т.Турнерової, М.Ласло-Куцюк, — які є вагомим вкладом у справу осмислення творчого доробку О.Кобилянської, а також працям українських дослідників з діаспори (Л.Білецький, О.Зуєвський, А.Самофал, В.Косик та ін.), що суттєво доповнювали деформовану внаслідок ідеологічного тиску радянську літературознавчу науку, сприяючи повному, глибокому і всебічному висвітленню творчості письменниці.

На сучасному етапі із зняттям ідеологічних шор у вітчизняному літературознавстві почав зростати інтерес до творчої спадщини О.Кобилянської. Значним вкладом у вивчення життєтворчості письменниці є дослідження І.Дзюби, Ф.Погребенника, З.Гузара, В.Вознюка, Т.Гундорової, Ю.Кузнецова, А.Градовського, С.Пригодія, а також численні праці філологів Чернівецького університету. Літературно-критична думка про О.Кобилянську починає набирати нових нюансів. Посилюється інтерес до питання художнього методу письменниці, творчість якої часто розглядається в контексті культурних явищ Європи, всебічно осмислюються людинознавчі, гуманістичні проблеми творчої спадщини Кобилянської. Поглиблюється увага до національно-патріотичних мотивів та до інтелігентської тематики у творчості белетристики, проте ці питання досі лише частково висвітлювалися в контексті загальної характеристики творчого шляху О.Кобилянської. Тепер на часі — окреме, спеціальне дослідження творів письменниці з життя української інтелігенції в ракурсі її етичних пошуків та національно-патріотичних змагань, що і є метою цієї дисертаційної роботи.

У **другому розділі** “Становлення О.Кобилянської як української белетристики модерністського напрямку” простежуються основні етапи формування національної свідомості О.Кобилянської, її входження у світ українського духовного і громадського життя, а також окреслюються філософсько-етичні та естетичні засади і способи вираження неоромантичного ідеалу письменниці.

Як українська письменниця О.Кобилянська пройшла довгий і тернистий шлях від поверхового знання розмовної “руської” (тобто української) мови і “руських” пісень — до вершин визнання і літературної слави, стоїчно зносячи прикрощі буденного “матеріального” життя, самотність і відчуженість, змагаючись за право на свою національну своєрідність, долаючи труднощі самоосвіти і духовного самовдосконалення, а також пригнічення і розчарування від неприйняття українською критикою її письменницького таланту через відсутний у її творах німецький вплив.

Завдяки сприянню С.Окуневської, Н.Кобринської та інших громадсько-культурних діячів О.Кобилянська все більше прилучається до українства. Їй стає близьким духовне життя національної інтелігенції, світ її інтересів і захоплень, прагнень і сподівань. Переїзд до Чернівців, а згодом — подорож на Східну Україну, особисте знайомство з визначними українськими

громадсько-політичними і культурними діячами — С.Смаль-Стоцьким, О.Маковеєм, М.Коцюбинським, І.Нечуєм-Левицьким, родинами Старицьких, Лисенків, Косачів, а особливо — Лесею Українкою, сприяло зростанню національної самосвідомості О.Кобилянської, її подальшому ідейно-патріотичному розвитку. Письменниця проймається ідеєю служіння рідному народові, підтримує ідейні змагання української інтелігенції, її намагання протистояти національній нівеляції, духовному поневоленню українців з боку офіційної влади на Буковині. Творчість О.Кобилянської набуває виразнішого громадянського звучання (“Царівна”, “Думи старика”, “Ідеї”, “Ніоба”, “Хрест”, “Через кладку”, “Апостол черні”).

Торуючи шлях з німецької в українську літературу, в якій переважно панував народницький побутовізм, письменниця не відмовляється від новітньої на той час в західноєвропейській літературі стилістичної манери зображення, несе з собою комплекс модерного світобачення. Спираючись на власну індивідуалістичну філософію, сформовану на ґрунті давніх традицій (Сократ, Платон, Арістотель, Дж.Локк, Ж.-Ж.Руссо, І.Кант, Г.Сковорода) і новочасних здобутків філософсько-етичної (А.Шопенгауер, Ф.Ніцше) та літературно-естетичної думки (Г.Ібсен, Г.Банг, М.Метерлінк, Г.Гейне, Є.-П.Якобсен, Л.Толстой, Ф.Достоевський, І.Тургенев), О.Кобилянська підносить новий для української літератури неоромантичний ідеал — незалежної, сильної, творчої і високоморальної особистості — і шукає нових форм та способів його вираження. Широка описовість у її творчості змінюється глибоким психологізмом, епіка поступається витонченому ліризму, реалістичні картини природно поєднуються з романтично забарвленими. Пейзаж перестає бути лише фоном подій і, персоніфікуючись, виходить на перший план. Новела як оповідний жанр, у контекст якого Кобилянська вводить просторі музикально-психологічні звукові малюнки, стає музичною. Започатковує письменниця також і нову в українській літературі своєрідну модерністську образно-стильову манеру, що поєднує в собі певні ознаки імпресіоністичного, символістського та експресіоністичного письма. Таким чином, О.Кобилянська разом з М.Коцюбинським, В.Стефаником, М.Яцковим стає зачинателем нової за змістом і за формою української прози.

У **третьому розділі** “Еволюція етичного ідеалу в інтелектуальній прозі О.Кобилянської від абстрактно-гуманістичного до громадсько-патріотичного звучання” окреслюються основні громадсько-культурні засади етичного ідеалу письменниці, а також простежується його еволюція у творах О.Кобилянської з життя української інтелігенції.

Письменниця у своїй інтелектуальній прозі розкриває прагнення і змагання української інтелігенції і насамперед жіноцтва з середньої верстви, поневоленого і обмеженого заскоружлими міщанськими традиціями, порушує важливі проблеми особистісного та суспільного характеру — свободи і рівноправності жінки в сім’ї та суспільстві, визнання її людської гідності та права на вільний духовний розвиток, свободи і громадянського обов’язку особистості, боротьби за волю і

справедливість, за красу людських стосунків (“Людина”, “Царівна”, “Impromptu phantasie”, “Valse melancolique”, “Думи старика”, “Ніоба”, “Через кладку”, “За ситуаціями”, “Апостол черні” та ін.). Власне розуміння проблеми емансипації жіноцтва, ролі жінки в родинному і суспільному житті, що сформувалось під впливом філософії Ф.Ніцше, модерної белетристики і феміністичної наукової та художньої літератури (Д.-С.Міллер, Г.Рейтер, Неєра (А.-Р.Цуккарі), Г.Ібсен, І.Тургенєв, І.Нечуй-Левицький, М.Павлик, Н.Кобринська), Кобилянська розкриває в рефераті “Дещо про ідею жіночого руху” та новелі “Балаканка про руську жінку”, що сприяють глибшому осмисленню інтелектуальної прози письменниці.

Значну увагу приділяє О.Кобилянська проблемі освіти і виховання майбутніх поколінь української інтелігенції, зокрема інтелігентного жіноцтва, і чималу роль у цій справі відводить літературі, що має створювати відповідні зразки-моделі для наслідування. Письменниця подає читачам ідеальні образи, що мають певною мірою автобіографічний характер. Етичний ідеал О.Кобилянської — духовно чиста, тонка, високоінтелектуальна, горда, цільна і незалежна особистість з розвиненим почуттям власної гідності, з високим, аж до жертвності, почуттям обов’язку перед іншими людьми, перед своїм народом. Однак шлях Кобилянської до осмислення власного морального ідеалу був складним і тривалим, причиною чого, безумовно, стало самотнє, вимушено ізольоване від широкого світу через важку хворобу особисте життя письменниці, її глибокий душевний конфлікт між високим ідеалом і життям. Внаслідок цього позитивний образ, а отже, й етичний ідеал О.Кобилянської пройшов певну еволюцію від абстрактно-гуманістичного до громадсько-патріотичного звучання.

Початковий художньо-етичний ідеал письменниці представлений своєрідним мистецьким типом особистості, який вповні розкривається в новелах “Природа”, “Impromptu phantasie”, “Valse melancolique” та повісті “За ситуаціями”. Цьому артистично-індивідуалістичному типові характеру — Софія Дорошенко (“Valse melancolique”), Аглая-Феліцітас (“За ситуаціями”) та ін. — властивий нестримний потяг до волі, краси і гармонії, прагнення до творчої самореалізації, до визволення з пут буденщини, з вузького й задушливого світу, де панують закони і приписи філістерської моралі. Героїні О.Кобилянської цього абстрактно-гуманістичного типу ще не виявляють чітких громадсько-політичних чи національно-патріотичних поглядів і переконань, проте вони палко вірять у гасло: “Краса врятує світ!”. Це високодуховні, багаті особистості, непересічні індивідуальності, у свідомості яких нероздільно спаяні поняття добра і краси.

У повістях “Людина”, “Царівна”, “Ніоба”, “Через кладку” та новелах “Мати Божа”, “Він і Вона” О.Кобилянська, модифікуючи попередній, артистично-індивідуалістичний тип характеру, створює нові образи жінок-інтелігенток (Олена Ляуфлер, Наталка Веркович, Зоня Яхнович, Маня Обринська), що належать до іншого — громадсько-інтелектуального типу особистості. Цим героїням притаманна висока самосвідомість, почуття власної гідності, розуміння самоцінності

людської особистості і нестримний потяг до самовдосконалення. Маючи сильну волю і стійку життєву позицію, вони здатні відстояти свої переконання, людську гідність, змагатися за своє майбутнє. Це героїні активної і творчої вдачі, які в житті керуються більше розумом, ніж почуттями. Їм притаманна здатність до самопожертви, відмови від особистого заради вищих духовних ідеалів та цінностей. На відміну від представниць артистично-індивідуалістичного типу характеру, їх цікавлять не тільки особисті, а й громадські проблеми.

Попередньо окреслений громадсько-інтелектуальний тип характеру також зазнає у творчості О.Кобилянської певної еволюції. У цілому ряді творів (“Царівна”, “Аристократка”, “Думи старика”, “Ідеї”, “Через кладку”, “Зійшов з розуму”, “Апостол черні”), в яких посилюється звучання громадянських та національно-патріотичних мотивів, письменниця надає більш високої активності життєвій і громадянській позиції своїх героїв, створюючи новий, громадсько-патріотичний тип характеру. Ідея власного духовного самовдосконалення — вже не самоціль для героїв нового типу — Наталки Веркович (“Царівна”), Нестора Обринського (“Через кладку”), Юліяна Цезаревича (“Апостол черні”). Вона спрямована на духовне піднесення всього народу. Це соціально активні, цільні особистості. У свідомості цих героїв нерозривно поєднуються поняття свободи особистості і громадянського обов’язку. Важливе місце в системі їх цінностей посідає пам’ять роду. Високодуховні, сильні і стійкі, вони засуджують будь-які прояви духовного та національного ренегатства.

Отже, у творах О.Кобилянської з життя української інтелігенції чітко і послідовно простежується прямування від початкового, артистично-індивідуалістичного типу характеру, хаотичного і трагічного, до духовно більш організованого і стійкого — громадсько-інтелектуального, а згодом — до ідеального, громадсько-патріотичного типу характеру, що передбачає гармонійне поєднання морально-особистісного, громадського та національного первнів. Пропоновані у дослідженні визначення типів особистості мають умовний характер, однак вони досить повно охоплюють окреслені Кобилянською характери представників тогочасної української інтелігенції з їх переконаннями, прагненнями та ідеалами.

Четвертий розділ “Програмові твори О.Кобилянської в світлі її етичного ідеалу” присвячений аналізу таких високопатріотичних творів письменниці, як новела “Думи старика” та роман “Апостол черні”, що мають програмовий характер.

У філософсько-патріотичній новелі “Думи старика” О.Кобилянська вперше у своїй творчості так гостро порушує проблеми збереження національного обличчя народу, протистояння і наступності поколінь, відповідальності батьків за майбутнє своїх дітей, а отже, і за майбутнє свого народу, за нерозривність у віках нитки національних традицій і моральних законів.

Твір не має чітко вираженої композиції. Три його частини — це три внутрішні монологи, роздуми-послання нащадкам. Єдиною сполучною ланкою у новелі є образ батька, в душі якого

поєднуються найвищі моральні чесноти й національні традиції. Тому новела “Думи старика” — не просто настанови батька своїм дітям на подальше життя, це — заповіт письменниці, адресований рідному українському народові. Кобилянська засуджує національне відступництво, закликає всіх українців дбати про свій народ, розвивати його культуру, врешті, бути у своїй відданості одвічним національним традиціям належним взірцем для наступних поколінь.

Новела “Думи старика” стала своєрідною віхою на шляху письменниці від повісті “Царівна” до роману “Апостол черні” — до ідеалу героя, в свідомості якого нерозривно поєднані такі моральні і національні імперативи, як правда і воля, нація і держава.

Перебування (хоч і вимушено пасивне) в гущі історичних подій, національно-визвольних змагань, знайомство з українськими політичними та громадсько-культурними діячами — І.Липою, М.Міхновським, В.Сімовичем, М.Шаповалом, М.Євшаном, Б.Лепким, Є.Чикаленком — внесли у творчість О.Кобилянської нові світоглядні й ціннісні орієнтири. Осмисливши увесь трагічний досвід національно-визвольних змагань української інтелігенції, Кобилянська підходить до розуміння необхідності створення гідних наслідування моделей та зразків, які несли б великий ідейний і моральний заряд. Ці роздуми письменниці про долю нації, держави, про роль національної інтелігенції у справі громадсько-політичного і духовного піднесення України вилились у велике епічне полотно високопатріотичного й філософського змісту — роман “Апостол черні”.

Шлях роману О.Кобилянської до читача, а тим більше до сучасної читацької аудиторії, був надзвичайно складним і тривалим. Історія створення цього великого епічного полотна охоплює близько двох десятиліть. Процес написання і остаточного доопрацювання авторкою тексту роману тривав, орієнтовно, від часу першої світової війни і аж до виходу “Апостола черні” окремим виданням у 1936 р. Як свідчить епістолярій письменниці, авторка дуже відповідально і самокритично підходила до своєї праці, намагаючись подати читачам найбільш досконалий варіант роману.

Не менш складною і драматичною була й видавнича епопея “Апостола черні”. Розпочавшись у Празі в українському емігрантському часописі “Нова Україна”, вона одночасно простежується і в тривалому листуванні Ольги Кобилянської з радянськими видавцями, що планували надрукувати роман у харківському видавництві “Рух” разом з іншими творами буковинської белетристики. Це листування дає змогу розкрити політичну атмосферу боротьби з “інакомислієм” в радянській Україні, процес ідеологічного тиску на західноукраїнських письменників у радянських видавництвах від вимоги зректися своїх національно-патріотичних ідеалів аж до повної заборони окремих їх творів як націоналістичних. Така доля спіткала й О.Кобилянську та її високопатріотичний твір — роман “Апостол черні”, який своїм ідейним змістом цілком суперечив пануючій в радянській Україні ідеології. І лише 1936 р. у Львові за

сприянням В.Сімовича було здійснено публікацію повного тексту роману “Апостол черні”, центральні образи якого слугували ідеалом, зразком високодуховності та справжнього патріотизму для української інтелігенції, для всього українського народу.

Створені письменницею ідеальні типи української інтелігенції — офіцер Юліян Цезаревич та його дружина і товаришка Дора, Ольга Альбінська, священник Іван Захарій та годинникар-філософ Максим Цезаревич, а також деякі епізодичні, менш окреслені авторкою образи (учитель Рибка, Оксана Цезаревич) — не є “надлюдьми” Ніцше чи “надгероями”, вони звичайні люди з притаманними їм чеснотами і вадами, але з надзвичайно великим бажанням і готовністю служити Богові та Україні. Герої роману О.Кобилянської вже вирости із гасла “бути самому собі ціллю” (“Царівна”), вони прагнуть бути вартісними для рідного народу, що “все долі править і доправитись не годен” (“Думи старика”), для своєї нації у її змаганнях за державність, на що в наведеній цитаті з новели “Думи старика” лише натякає авторка. Моральна сила їх духу настільки велика, а національна свідомість у такій мірі розвинута, що вони здатні уможливити прихід “полудня” не лише для себе і своєї родини, а й для всієї нації, і можуть забезпечити її подальше прямування на шляху духовного й економічного розвитку. Тож застереження у фінальній сцені роману “як ми самі її (Україну. – Л.М.) не запропастимо” звучить в устах письменниці палким закликком до читачів виточити і з себе моделі подібного зразка, самим стати справжніми, дійовими громадянами і дітей своїх виховати не лише для себе, а й “для України”, щоб знову здобути державну незалежність, “вибороти собі свою украдену батьківщину”.

Таким чином, роман О.Кобилянської “Апостол черні”, в якому авторка простежує тернисті шляхи і долі, настрої і змагання української національної інтелігенції, прагне окреслити позитивний ідеал героя-інтелігента, борця за державність України, в єдності його моральних і національних поривань, став своєрідним духовним заповітом українському народові, вистражданим і глибоко осмисленим письменницею.

Отже, програмові твори О.Кобилянської з життя української інтелігенції, “Думи старика” та “Апостол черні”, є основними віхами на шляху письменниці до осмислення свого етичного ідеалу, який передбачає нерозривне поєднання морально-етичних, громадянських і національно-патріотичних цінностей. У таких різних за жанрами творах — філософсько-патріотичній новелі та ідеологічному романі — Кобилянська порушує важливі проблеми, які мали місце і в інших її творах з життя освіченої верстви українського народу, зокрема, проблеми добра і справедливості, свободи особистості та її суспільного обов’язку; проблеми любові і вірності у їх найрізноманітніших проявах, у тому числі й любові до ближнього та вірності національним традиціям, відданості своєму народові, батьківщині. Письменниця звертається і до проблеми духовної наступності поколінь однієї нації, відповідальності батьків за майбутнє дітей, а отже, і свого народу, проблеми виховання наступних поколінь у дусі

національних традицій і християнської моралі. Засуджуючи національне відступництво, ренегатство у таборі української інтелігенції, Кобилянська закликає її представників бути гідними взірцями для свого народу, прикладом високої духовності, ідейності, соціальної активності й патріотизму. Це й зумовлює незмінну актуальність творів “Думи старика” та “Апостол черні” і в наш час, у період становлення української державності.

ВИСНОВКИ

Ольга Кобилянська — визначна, цікава й оригінальна постать в українському письменстві кінця XIX — початку XX ст. У своєму літературному оточенні в Україні вона чи не завжди здавалась “екзотичною”, адже, на відміну від інших вітчизняних письменників, оминаючи традиційний побутовізм, йшла до українства “європейським” шляхом. Маючи тісні зв’язки з українськими громадськими і культурними діячами, Кобилянська переймається проблемами тогочасної національної інтелігенції, які згодом стають центральними у її творчості. Тема інтелігенції, що неодноразово порушувалась українськими письменниками, в осмисленні О.Кобилянської набирає суттєво відмінних, новаторських рис. Інтелектуальна проза белетристики пройнята її філософсько-естетичним, романтичним баченням світу, принципами її високоморальної життєвої філософії.

Свій неоромантичний моральний ідеал — ідеал вільної, творчої, сильної особистості, що вічно прагне до висот добра і краси, — Кобилянська окреслює в параметрах своєрідної модерної образно-стильової манери, яка поєднує в собі ознаки експресіоністичного, символістського та імпресіоністичного письма. Белетристика утверджує в українському письменстві жанри музичної та лірико-філософської новели, ідеологічної повісті та роману. Максимально уважна до естетики художнього слова, письменниця намагається мовними засобами передати широкий і розмаїтий спектр внутрішнього світу своїх героїв, сповненого тонів і барв. І хоча в інтелектуальній прозі Кобилянської ідеологічний чи етичний первінь часто домінує над естетичним, дещо порушуючи цим композиційну стрункість твору і динамічність його внутрішньої дії, все ж і в цих повістях та новелах авторка постає глибоким психологом — знавцем людської душі, неперевершеним майстром персоніфікованого пейзажу, віртуозним музикантом від літератури.

Основним рушійним центром творчості О.Кобилянської є ідея свободи, добра і краси, що породжує в її уяві високий і світлий, хоча й значною мірою романтизований, етичний ідеал особистості, який втілюється в образах центральних героїв “Людини”, “Царівни”, “Ніуби” та інших творів з життя освіченої верстви. Глибоко розуміючи виховну роль літератури, а отже, подаючи у своїх творах так звані “моделі-зразки”, ідеальні образи високоморальних, гордих і незалежних, глибокоінтелектуальних, творчих людей, Кобилянська засобами художнього слова

змагається за духовне оновлення і піднесення української інтелігенції, яка, за її переконанням, покликана вести за собою народ з гаслом його віковичної ідеї національного визволення. До усвідомлення цієї ідеї письменниця йшла через розуміння необхідності індивідуального визволення людини, кожної окремої особистості, що повинна насамперед сама у собі подолати “раба”. Пошуки Кобилянською власного морального ідеалу тривали протягом усієї її творчості, що спричинило певну еволюцію образу позитивного героя, а отже, й етичного ідеалу письменниці.

Початок літературної творчості О.Кобилянської тісно пов’язаний з ідеєю жіночої емансипації. В центрі уваги авторки — образ незабезпеченої інтелігентної жінки, що змагається за свою незалежність і людську гідність, за право на повноцінне, духовно багате життя. В найбільш рафінованому вигляді життєві принципи Кобилянської та основні риси її етичного ідеалу раннього періоду викладено в одному з програмових творів — рефераті “Дещо про ідею жіночого руху”, в якому авторка говорить про необхідність реформування жіночого виховання в інтелігентських родинах на основі природних принципів свободи кожної особистості і рівності чоловіка та жінки в праві на освіту, працю і вільний духовний розвиток.

Тема змагання жінки за можливість реалізувати свій духовний потенціал відповідно до своїх здібностей і уподобань, чітко виявившись ще в ранній німецькомовній прозі белетристики, розвивається в її новелах “*Impromptu phantasie*”, “*Valse melancolique*”, “Природа”, а також у повісті “За ситуаціями”. Героїні цих творів — талановиті, непересічні особистості, горді і пристрасні, що завжди шукають у житті, у людських відносинах гармонію і красу, яка для них невіддільна від добра, правди і любові, прагнуть до вищої духовності та індивідуальної свободи. На ранньому етапі творчості Кобилянської її етичний ідеал мав абстрактно-гуманістичний характер. Інтереси персонажів обертаються поки що тільки в артистично-особистісній сфері. Питомий ґрунт духовного життя героїнь Кобилянської — стихія природи і мистецтва, яка захоплює їх і є їхньою “віддушиною” серед банального і дріб’язкового оточення. Саме ця стихія вповні віддзеркалює вдачу героїнь — високу, горду й сильну, а водночас — ніжну і вразливу на всі “грубі” сторони життя. Така беззахисність перед суворою “прозою” життя і зумовлює притаманну цим образам трагічність, що є ще однією визначальною рисою цього артистично-індивідуалістичного типу характеру, який і представляє початковий художньо-етичний ідеал письменниці.

Згодом у творчості О.Кобилянської посилюється звучання громадських мотивів. Одночасно в характерах центральних персонажів творів “Людина”, “Царівна”, “Мати Божа”, “Ніоба”, “Через кладку” зростає вольове начало. Герої цих повістей і новел, змагаючись за свою індивідуальність, здатні протистояти несприятливим життєвим обставинам, виступають володарями своєї долі. Це — інтелектуальні особистості, що відзначаються широтою зацікавлень, непохитністю переконань і принципів, високою самосвідомістю і значною активністю у здійсненні своїх задумів. Таким чином, письменниця, посилюючи в характерах своїх героїв творчо-інтелектуальний та

громадський фактор, створює новий, громадсько-інтелектуальний, тип особистості, в колі інтересів якого центральні позиції займають соціально-політичні проблеми, що, однак, не виключає інтересу і до морально-етичних питань.

У творчості О.Кобилянської, разом із громадськими, поступово посилюються й національно-патріотичні мотиви. Позначившись на таких творах письменниці, як “Аристократка”, “Царівна”, “Ідеї”, “Ніоба”, “Через кладку”, “За ситуаціями”, “Зійшов з розуму”, найповніше вони виявляються в новелі “Думи старика” та романі “Апостол черні”, що є програмовими творами Кобилянської, своєрідним духовним заповітом письменниці нащадкам, наступним поколінням української нації.

У своїх творах О.Кобилянська розвиває громадсько-інтелектуальний тип особистості і окреслює образи “нових героїв”, у характері яких індивідуалістичне начало природно і гармонійно поєднується з поняттям громадянського обов’язку, що не тільки не суперечить їх найважливішому життєвому принципу — свободі особистості, а є невід’ємною складовою їх життєвої позиції. Цим героям притаманні висока національна свідомість, загострене почуття особистої відповідальності за долю народу, нації, за її духовне, політичне та економічне зростання. Вони здатні на самопожертву заради громадських, національних інтересів та ідей. Отже, письменниця приходиться до створення своєрідного ідеалу, громадсько-патріотичного типу особистості, в свідомості якого зливаються воедино морально-етичні, громадянські та національно-патріотичні цінності.

Окреслений О.Кобилянською тип національно свідомої, соціально активної, творчої особистості своєю моральною чистотою і гідністю, високою духовністю й інтелектуальністю, патріотизмом і громадянськістю слугує високим ідеалом для сучасних поколінь українського народу, зокрема й національної інтелігенції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Матусяк Л.* Проблема виховання у творчості О.Кобилянської // Наука і сучасність: Зб. наук. праць Національного пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. — К.: ІЗМН, 1998. — Ч. II. — С. 96-101.

2. *Матусяк Л.* “Пасма золотого не губить...”: моральне й національне в новелі О.Кобилянської “Думи старика” // Слово і час. — 1998. — № 11. — С. 13-16.

3. *Матусяк Л.* Роман “Апостол черні” в контексті творчої спадщини О.Кобилянської // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: Зб. наук. пр. Вип.58-59. Слов’янська філологія. — Чернівці: Рута, 1999. — С. 89-93.

4. *Матусяк Л.* Українська інтелігенція в романі О.Кобилянської “Апостол черні” // Academia на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка. — Кн. II: Гуманітарно-суспільні дослідження. — Кам’янець-Подільський, 1997. — С. 100-102.

5. *Матусяк Л.* Народ і Україна у творчості О.Кобилянської // Збірник наук. пр. Кам’янець-Подільського держ. пед. ун-ту. Серія філологічна. Вип. 2. — Кам’янець-Подільський: К-ПДПУ, 1998. — С. 161-165.

6. *Матусяк Л.* Духовний заповіт українському народові: “Апостол черні” О.Кобилянської // Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави: Зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23-24 жовтня 1997 р.). — Хмельницький: ТУП, 1998. — С. 122-126.

7. *Матусяк Л.* Поетичне слово Шевченка в житті і творчості О.Кобилянської // Шевченко і Поділля: Зб. наук. пр. за матеріалами другої Всеукр. наук. конф. (20-21 травня 1999 року). — Кам’янець-Подільський: К-ПДПУ, інформ.-видав. відділ, 1999. — С. 73-75.

8. *Матусяк Л.* Національна ідея у творчості О.Кобилянської // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукр. наук.-теорет. конф. (18-19 лютого 1997 року). — Кам’янець-Подільський, 1997. — С. 266-267.

9. *Матусяк Л.* Непересічна особистість і музика в новелах О.Кобилянської // XXXXIII звітна наук. конф. кафедр інституту за 1991-1992 рр. Секція філології: Тези доповідей. — Кам’янець-Подільський, 1993. — С.18-19.

АНОТАЦІЯ

Матусяк Л.І. Твори О.Кобилянської з життя української інтелігенції. Пошуки морального ідеалу. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 — українська література. — Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2000.

У роботі досліджуються витоки і способи художнього втілення морального ідеалу в інтелектуальній прозі О.Кобилянської та простежується його еволюція від абстрактно-гуманістичного до громадсько-патріотичного звучання. Окреслюються основні етапи формування у творчості письменниці образу-“моделі” позитивного героя — інтелігента, якому притаманні “аристократизм духу”, нестримний потяг до самовдосконалення.

Особлива увага приділяється програмовим творам О.Кобылянської — новелі “Думи старика” та роману “Апостол черні”, в яких чітко виявляється єдність моральних і національних імперативів у світобаченні авторки.

Ключові слова: інтелектуальна проза, моральний ідеал, еволюція, образ-“модель”, “аристократизм духу”, самовдосконалення.

АННОТАЦІЯ

Матусяк Л.И. Произведения Ольги Кобылянской из жизни украинской интеллигенции. Поиски морального идеала. — Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 — украинская литература. — Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2000.

В работе исследуется интеллектуальная проза О.Кобылянской в свете морально-этических исканий писательницы. В частности, определяются этапы формирования национального самосознания Кобылянской, прослеживается процесс её становления как украинской писательницы модернистского направления, вхождение Кобылянской в мир идей украинской интеллигенции.

Кроме того, определяется моральный идеал писательницы, образ-“модель” её положительного героя — интеллигента, которому присущи “аристократизм духа”, неодолимое стремление к самоусовершенствованию, естественное желание служить своему народу.

В диссертации исследуются общественно-политические и философско-этические истоки модерного этического идеала О.Кобылянской, поиски способов его адекватного воплощения. Прослеживается эволюция морального идеала Кобылянской от абстрактно-гуманистического до общественно-патриотического звучания, в процессе которой в творчестве писательницы формируются определённые типы характеров, представляющие тот или иной этап совершенствования её этического идеала.

Героини ранних произведений О.Кобылянской (“Природа”, “Impromptu phantasie”, “Valse melancolique”) — талантливые, неординарные личности, гордые и страстные, ищущие в жизни, и прежде всего в человеческих отношениях, гармонию и красоту, которые, в их понимании, неотделимы от добра, правды и любви. Они стремятся к индивидуальной свободе и высшему духовному развитию. Интересы этих персонажей возвращаются исключительно в артистически-личностной сфере. Их мир — стихия искусства и природы, которая в полной мере отражает натуру этих героинь — гордую и сильную, и в то же время — тонкую и ранимую. Такого рода внутреннее противоречие и обуславливает присущую им стихийность и трагичность, что

является ещё одной отличительной чертой данного артистически-индивидуалистического типа характера, который и представляет начальный художественно-этический идеал писательницы.

Определено, что позже в творчестве О.Кобылянской усиливается звучание общественных мотивов. И в то же время в характерах центральных героев таких произведений писательницы, как “Людина”, “Царівна”, “Ніоба”, “Через кладку”, возрастает волевое начало, активизируется творчески-интеллектуальный и общественный фактор. Эти герои — интеллектуальные личности, отличающиеся широтой интересов, непоколебимостью убеждений и принципов, высоким самосознанием и значительной активностью в воплощении своих замыслов. В их натуре индивидуалистическое начало естественно и гармонично сочетается с понятием гражданского долга. Героям не безразлична судьба их народа, проблемы интеллигенции и её роль в общественной жизни. Таким образом, писательница создаёт новый, общественно-интеллектуальный, тип характера.

Отмечено, что в творчестве О.Кобылянской, одновременно с общественными, усиливаются и национально-патриотические мотивы. Наиболее полно они проявляются в новелле “Думи старика” и романе “Апостол черні” — программных произведениях писательницы, анализу которых уделяется в работе особое внимание. В этих произведениях О.Кобылянская подходит к созданию своеобразного идеала, общественно-патриотического типа личности, в сознании которого сливаются воедино морально-этические, общественные и национально-патриотические ценности. Герои нового типа характера — социально активные, цельные личности, которым свойственно обострённое чувство личной ответственности за судьбу народа, нации, способные на самопожертвование во имя высших идеалов.

В диссертации делается вывод, что в произведениях О.Кобылянской из жизни украинской интеллигенции отмечается чёткое и последовательное, хотя и хронологически не подчеркнутое, продвижение от начального, артистически-индивидуалистического типа характера, стихийного и трагического, к духовно более организованному и стойкому — общественно-интеллектуальному, а позже — к идеальному, общественно-патриотическому типу характера, гармонично сочетающему морально-личностное, общественное и национальное начала.

Ключевые слова: интеллектуальная проза, моральный идеал, эволюция, образ-“модель”, “аристократизм духа”, самоусовершенствование.

ANNOTATION

Matusiak L.I. O.Kobylianska's works on the life of the Ukrainian intelligentsia. Search for a moral ideal. — Manuscript.

The dissertation for the degree of the Candidate of Sciences by the speciality 10.01.01 — Ukrainian Literature. — National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kyiv, 2000.

The work investigates sources and ways of artistic embodiment and retraces evolution of the ethic ideal in O.Kobylianska's intellectual prose from abstract-humanism to social-patriotic motives. The main stages of development of the character-“model” of a positive hero — intellectual in the authoress' creative work are underlined. This hero is characterized by the “aristocratism of spirit”, uncontrolled bent for self-perfection.

The main attention is paid to O.Kodylianska's programme works — to the short story “An old man's thoughts” and the novel “The apostle of the mod”, in which the integrity of moral and national imperatives from the authoress' point of view is vividly shown.

Key words: intellectual prose, moral ideal, evolution, character-“model”, “aristocratism of spirit”, self-perfection.